

Иван Антоновски

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
i.antonovski@gmail.com

ИЗЛЕГУВАЊЕТО НА МИТРА МИЛАДИНОВА ОД СЕНКАТА НА КНИЖЕВНИТЕ СПОМЕНИЦИ

Клучни зборови: Митра Миладинова, *Излегувањето од сенка*, Дијана Петрова, Славчо Ковилоски, роман.

Тврдењето дека објавувањето книга претставува настан во книжевната стварност е едно од оние кои мошне често ги слушаме, особено на промоциите. Ама сепак, мора да сме искрени – ова тврдење, иако толку често повторувано и не е до крај точно, особено ако го поврзуваме со секоја објавена и/или промовирана книга и ако го имаме предвид контекстот на хиперпродукцијата која во овој XXI век е одлика не само во нашиов македонски културен простор туку е глобален феномен или веќе не и феномен, туку едноставно – прифатено „ново“ секојдневје. Оти, објавувањето и/или промовирањето нова книга, секако, е настан во творечката биографија на нејзиниот автор. Но за нејзиното објавување и/или промовирање да биде настан за она што во дадениот миг претставува книжевна стварност, а утре, согледано и вреднувано од временска дистанца ќе биде книжевна историја, треба да станува збор за книга која со своето значење – книжевно и/или кутуролошко, како творечки резултат го надминува авторскиот опит и претставува нова, додадена вредност во вредносната вертикала на самата книжевност, пред сè националната, а потоа во превод како нејзино достоинство и на книжевната вертикала воопшто надвор од националните културни рамки. И оваа „строгост“ во посочувањето дека некоја книга е настан во и за книжевноста треба да се има дури и доколку не би била актуелна, веќе апсолвираната хиперпродукција. Затоа што не може да се очекува такви книги да се објавуваат секоја

година, а уште помалку и дека секој автор што се пројавува во книжевната стварност ќе напише такво дело.

Книгата *Излегувањето од сенка* од Дијана Петрова и со оваа „строгост“ на вредносниот суд, како творечки резултат е настан во македонската книжевна сварност. Роман за кој, претполагаме, веќе знаеме дека нè навраќа во XIX век, во Струга, кога Митра Миладинова и Султана Миладинова, поттикнати од понудената поддршка на рускиот славист Виктор Иванович Григорович, почнуваат дело, кое, како што се развива, станува сè подлабоко и посериозно. Но, каде е Митра Миладинова надвор од овој роман, во нашата колективна меморија? Каде се и Митра и Султана Миладинови, ама каде е и Царевна – една од ќерките на Митра и Димитар и редица други жени од македонскиот XIX век во нашите историски читанки? Колкумина од нас, пред објавувањето на овој роман знаеја за овие личности од нашиот XIX век и за нивното општествено и културолошко значење, освен што тие имиња ги сретнале како сродство – сопруга, мајка или придружба на Димитар Миладинов? Особено ако не сме се заинтересирале за некои од малобројните историографски и особено книжевно-историографски истражувања на таа тема, објавени во монографски публикации со мали тиражи кои за жал ги нема во нашите книжарници или во стручни и научни списанија кои за љубов на вистината се читаат од мал, речиси затворен круг личности, најчесто книжевни истражувачи, како што пред сè, се неколку труда на Славчо Ковилоски? Одговорот се чини е јасен. Оти нели живееме во време во кое се верува дека „Гугл“ знае сè, ама ако го прашаме и него ќе видиме дека не знае многу, речиси воопшто за Митра Миладинова и нејзините современички, оти ние, ама и нашите претходници со децении не сме се заинтересирале вистински за нив. Впрочем знае само да упати кон е-верзиите на некои од тие ретки стручни и научни трудови, преку репозиториумот на Славчо Ковилоски и на информацијата дека е објавена и дека ќе се промовира *Излегувањето од сенка*.

Затоа мора и да се нагласи дека ова е роман кој навистина, во нашава современост, и Митра Миладинова и нејзините современички, вистински ги враќа во нашата меморија – ги извлекува од сенката на нашиот колективен заборав и од сенката на книжевните споменици, кои и својствено на секоја национална книжевност и култура, како личности врз чие дело е изграден нашиот национален бит, веќе имаат и митски или легендарни

димензии. Веруваме дека Петрова, во годините наназад, дури и истражуваше пред да ја напише книгата, консултирајќи ги првенствено трудовете на Ковилоски, не еднаш го слушнала прашањето што во романов, на авторката/нараторката која во таква директна форма се појавува само во уводниот и во завршниот текст на делото ѝ го поставува издавачот: „Која ти е таа Митра Миладинова...?“ (Петрова 2023: 8). А нејзиниот одговор е јасен и директен: „...светот ќе ја сака веднаш штом ја дознае. Митра Миладинова, која, за жал, никој не ја споменува и знае, ги има напишано најубавите писма во XIX век, Митра Миладинова е една од најобразованите струшки жени која подоцна ќе биде поттик за многу жени да се охрабрат и да си го бараат своето право за образование. Таа родила шест деца, пет женски и едно машко. И постојано се стремела за подеднакво да ги образова сите свои деца. Да не биле Митра и нејзината ќерка Царевна, која благодарение на мајка си била испратена на студии во Русија, не ќе го знаевме ликот на Димитар Миладинов, кому му е и животна сопатничка и со еднаков чекор го следела во сите негови мисии и подвизи. Со своето знаење и талент напишала дел од песните што се наоѓаат во Зборникот на Миладиновци. По смртта на Димитар и Константин, на свои плеќи сама го носела товарот на целото семејство, се борела сама против неправдата што му е нанесена на семејството Миладинови.....“ (Петрова 2023: 9).

Ете, ги знаеме тие веќе митски димензионирани стожерници на нашата култура, ама сме ги заборавиле оние заради кои воопшто тие историски, а едновремено и легендарни личности ги имаме врежани во нашата културна меморија – сме ги заборавиле оние кои никој не ги споменува. А „од она што може да се прочита на бројните страници испишани од Царевна (една од ќерките на Димитар и Митра Миладинови – заб. наша), најголемиот удел во зачувување на споменот за браќата Миладиновци, се должи на сеќавањата на Митра Миладинова. Во текот на трите децении по нивната смрт, Митра постојано повторувала и раскажувала епизоди од животите на Димитрија и Константин. Нејзините искази со извесни дополнувања од ќерката Царевна, станале основа за потврдување за познатото за Миладиновци, за реконструкција на некои настани и за дополнување на непознатите моменти од нивните животи.“ (Ковилоски 2018: 16).

Затоа се запрашуваме дали знаеме дека ако не била Митра и жените перачки што станаа нејзини ученички, сопатнички и учителки на светот, можеби не ќе бил собран и сиот тој фолклорен материјал и не ќе бил

објавен Зборникот на Миладиновци? Зборникот со кој според овој роман, жените од „Ученољубие“ заминале кај Гирогирович – поттикнувачот на женското просветителство на Митра Миладинова и потоа кај Штросмаер. Знаеме ли дали е вистина како што се случува во овој роман (факт или фикција е, којзнае?), Митра одлучува нејзиното име и називот на тоа училиште „Ученољубие“ да не се најде на корицата на тој Зборник, не само ова капитално дело да ја види светлината на денот туку и да биде непрестајно присутно при нас до нашево време? Знаеме ли дека според посоченото во овој роман, ако не го направела тоа, Зборникот можеби ќе бил забранет? Барем така може да се сфати од овој роман... Иако книжеvnата исотиографија пред сè ја забележува нејзината дарба за интерпретирање народни песни. „Имено таа испеала повеќе народни песни коишто се застапени во зборниците на Миладиновци и на Шапкарев“ (Ковилоски 2018: 19), при што „за жал, не се познати песните пеени од Митра, а кои се застапени во Зборникот на Миладиновци“ (Ковилоски 2018: 19) Ако го следиме коментираниот во историографијата, „можеме само да ја претпоставиме поддршката што Митра му ја давала на сопругот Димитрија во неговите напори да го намали или отстрани грчкото влијание во сите места каде што учителствувал“ (Ковилоски 2018: 12) А историографијата ни укажува дека ако не била Митра, всушност не ќе се случело второто издание на Зборникот, преку кое тој и дојде на современ план. Го знаеме ли и тоа? Знаеме ли дека дејноста на тоа училиште „Ученољубие“ од романот, всушност била во смислата на дејноста на Димитар Миладинов? Да сме искрени – не знаеме или поголемиот дел од нас не знаат или не знаеја дури не го прочитаа овој роман. Ама Дијана Петрова како автор на роман, а претходно Славчо Ковилоски како книжевен истражувач, се заложиле и успеале да ни дадат одговор на овие прашања, да ни го предочат важното, а малку познатото. За да врати дел од тие жени, меѓу кои прва е Митра Миладинова на сцената на нашето (само)спознавање. Особено со *Излегувањето од сенка!* Ова е романот од кој актуелните и идните генерации се чини првпат, преку книжевен текст ќе го спознаат делото на овие великанки. Ама и ќе дознаат клучни, а досега неафирмирани податоци и за Димитар Миладинов. И тука се отвора дилемата – како е возможно тоа да се оствари преку книжевно дело? Ама и овојпат можно е затоа што ова е роман во кој повторно се укинува границата меѓу фактот и фикцијата. Дотаму, што и читателот од нашата современост, при прочитот,

целосно верувајќи му на нараторот, не си го ни поставува прашањето за кодот на текстот.

Сепак, не би сакале да бидеме разбрани погрешно. Тоа што Митра Миладинова и нејзините современички од тајното женско училиште „Ученољубие“ со кое тие излегуваат од сенка – и во романот и во своето време пред два века (а преку романот излегуваат од сенката и на нашиот заборав во нашево време), не е единствената причина зошто ова прозно дело како творечки резултат е настан во нашата книжевност. Се чувствуваме должни барем телеграфски да посочиме на неколку од не малиот број причини поради кои овој роман има вакво значење за нашата книжевна стварност, а кои се во оној дел на книгата меѓу посочените – уведен и завршен текст во кои се води дијалог меѓу авторот и издавачот.

Првата причина е поврзана токму со релацијата факт-фикција, поради која со целосна убеденост во издржаноста на согледбата, уште кога го читавме ова дело во ракопис нагласивме дека *Излегувањето од сенка* е роман за кој со сигурност можеме да кажеме дека ѝ недостасуваше и ѝ беше потребен на актуелната македонска книжевна продукција. Дело со кое Петрова, покажува дека и по завршницата на постмодернизмот, псевдоисторизмот, како што би го нарекле некои, а ние сепак овојпат би рекле историографската метафикција и псевдобιοграфизмот можат и требаат да бидат дел од македонското прозно писмо од (по)млади автори и дека не се дел од поетиката само на авторите кои својот творечки зенит или барем својот публицитет доминантно го остварија во модернистичкото и постмодернистичкото доба. Покажува дека историографската метафикција и псевдобιοграфизмот воопшто не се книжевно анахрони ако се алатка за остварување на една инвентивна раскажувачка стратегија и за (за)пишување приказна што не е прераскажување на историјата, туку е потрага по многу суштински, скриени сегменти на таа историја, како што во конкретниов случај е македонската жена-интелектуалка во XIX век. Сегменти што се релевантни во историскиот контекст, ама едновремено и го надминуваат, со својата актуелност среде бремето на нашето време, а се чини и на времето идно. Иако, мораме да признаеме, по прочитот на овој роман, знаејќи ги книжевноисториските дефиниции за овие поими, се запрашуваме дали во конкретниов случај станува збор за таква „метафикција“ и „псевдо-“ – историцизам и биографизам или и ова е едно од делата што укажуваат на потреба од некои книжевно-теориски редефинирања и

доуточнувања на дефинициите и поимањата, токму поради убедливоста со која Петрова ја брише границата меѓу фактот и фикцијата.

Зад ова најново дело на Дијана Петрова, стои и темелно, повеќегодишно книжевноисториско истражување и задлабоченост во научните согледби, при што очигледно е дека доминирале материјалите овозможени од Славчо Ковилоски преку неговата научноистражувачка посветеност на оваа проблематика. Истражувањето на Петрова се чини е онакво какво што ни е познато дека е неопходно секогаш кога книжевното дело опфаќа и некоја комплексна, како во случајов, книжевноисториска тема, за што со пример ни покажаа стожерни автори од светската и македонската книжевност подготвени за еден таков комплексен творечки, односно книжевен, ама и книжевноистражувачки потфат. Откако во книжевната наука се воспостави тезата дека во книжевниот текст веќе ништо не може да биде ново, се потврдува дека со својата комплексност и книжевна вредност се издвојуваат делата кои покажуваат дека кога станува збор за прозата, а не помалку и за драмата, книжевниот текст веќе не е, и не може да биде само моментален „излив на емоција“ и само запис од инспирацијата, туку дека тој момент може и треба да биде само почетна точка и на истражување со ерудициска упатеност во некои теми што се промислуваат преку текстот... Некој ќе напомене: од тогаш наваму на текстот му е потребен учен, упатен читател, ама да не заборавиме – и учен, упатен писател. Зашто само така, ако зад делото стои и некакво истражување и ако има информации што му претходат во самото авторско спознание за светот, може да се напише нешто што ќе е ново, барем во националниот книжевен контекст. Меѓу авторите со таков пристап, со објавувањето на овој роман се вбројува и Петрова, отворајќи една досега книжевно (уметнички) неопфатена тема. И тоа без патос и без хиперболизација, ама и без ангажираност која би наштетила на естетиката на делото (ја напоменуваме ангажираноста имајќи ја предвид фокусираноста на историски личности – жени, трансформирани во книжевни ликови). Со настојување ниту ликовите ниту нараторот да не западнат во романтичарски занес, заради што и мора да се каже – приказната во делото завршува навреме, без тенденции од Петрова да ни покаже што сè знае – како во врска со Миладиновци, така и во однос на книжевните постапки, наспроти тенденциите кај други автори-прозаисти, тогаш кога го објавуваат делото што е нивно „огнено крштение“ во вистинска смисла, во него да настојуваат да покажат сè што знаат – до

степен што се отвора дилема и колку веќе нивното дело е заробенник на нивното книжевнотеориско знаење. Петрова го има тоа знаење, ама и изостреното пред сè писателско чувство и став до каде треба да се оди со користењето и на фактографијата и на книжевните техники и својства.

Ама, историјата е феномен кој покрај тоа што некои го помнат и запишуваат, други и го живеат. Очигледно е дека до објавувањето на овој роман, Дијана Петрова живеела со оваа малку позната и малку истражувана историја – за тајното женско училиште на македонската преродба во XIX. век.

Сепак, треба да се има предвид дека Дијана Петрова е воопшто меѓу малкумината македонски авторки (има повеќе прсти на ракава отколку што има такви авторки) кои се зафатиле со историјата како творечки предизвик во прозата. И клучно, со исклучок на Оливера Николова, особено со нејзиниот роман *Куклиџе на Росица* (2003), Дијана Петрова е единствена што ете, дваесет години потоа се зафаќа со истражување и пишување книжевно дело – роман, во кое фокусот е (и) на македонската жена-интелектуалка од XIX век. Притоа и ни покажува и ни укажува колку уште многу има во тој книжевноисториски предел – за книжевноисториско истражување и за црпење инспирација за прозни и воопшто книжевни остварувања. Впрочем, на тоа и експлицитно ни укажува писателката во завршниот текст на овој роман.

Паралелата и компарацијата меѓу романот на Николова и овој на Петрова треба да се оствари во посебен книжевнонаучен осврт посветен на двете дела. Не само поради хронопотот во кој и во двата романи, главниот протагонист е лик-жена кој своето време го гледа низ една специфична призма (која сепак е и призма на авторката) туку и поради тоа што во двата романи се „кине“ границата меѓу историјата и фикцијата, и поради тоа што и двата се базирани и на историски документи, а историските факти и историските личности се интерпретирани во слободен книжевен контекст. Но, Росица на Николова, сепак е резултат на фикцијата, додека фактографијата е она што ја опкружува – преку Росица се толкува и интерпретира таа фактографија. Наспроти тоа, Митра и Султана и другите женски се ликови зад кои стојат конкретни, историски засведочени личности. Притоа, во нејзиното повторно книжевно појавување во нашата стварност, Митра Миладинова на Петрова се одликува со гласност

и преку зборот, наспроти немошта на Росица поради што нејзин говор се само нејзините дела-кукли.

Ама веќе се наметнува паралела и со уште еден роман – *Сесипраиџа на Зиџмунд Фројд* од Гоце Смилевски (2010/2011). Иако во ова дело, контекстот е поразличен од оној во романот на Петрова – хронотопот, социоекономските фактори што ги обусловуваат ликовите итн. Во недостиг на повеќе историски засведочени информации за главниот лик, Смилевски ја користи историјата како појдовна точка за целосно обмислување на ликот и преку него на сета комплексност што ја понесува и пренесува неговиот роман, при што предничи фикцијата, а наспроти тоа, Петрова успева историски засведочените факти да ги толкува и вреднува преку избраниот протагонист, до степен што нарушеноста на границата меѓу фактот и фикцијата, во суштина и од фикцијата, за читателот создава факт. Па дури и за оној што ја знае биографијата на Митра Миладинова.

Со овие паралели и компарации, немаме цел преку овие романи *Излегувањето од сенка* да го класифицираме како нивен пандан итн., туку само да укажеме дека станува збор за дело што е податливо и за компаративни анализи во рамките на националниот книжевен контекст, ама и надвор од него – вклучително и при типологизацијата на новите историски или (псевдо)биографски романи, затоа што во суштина, и тој, како и посочените две дела, ги надминува теориските очекувања од дело од ваков формат.

Па така, кога *Излегувањето од сенка* го вреднуваме и во еден поширок, македонски книжевен контекст, не може да не се има предвид дека во нашава современост кој на крајот на првата и на почетокот на втората деценија на овој век, (повторно) ни се случи нов бран прозни дела – романи, што ги тематизираа историските личности од македонската поблиска и нешто подалечна историја, при што во дел од нив книжевниот, творечки резултат беше жртвуван пред олтарот на историската приказна – поради настојувањето во прозен текст пред сè да се преслика историјата или една нејзина верзија и романот да се класифицира пред сè како историски. Дијана Петрова во овој роман не дозволува да се случи тоа. Иако вешто ја ползува историјата, во историската приказна таа наоѓа многу посуштински прашања што се зад фактографијата и коишто се и сегмент од нејзиното толкување и во делото доаѓаат во преден план. Петрова успева користејќи ја фактографијата до која патот не ѝ бил лесен, тие прашања

и аспекти да дојдат до израз – пред неа, пред самото пресликувањето на историјата. А тоа е резултат, најверојатно на тоа што Петрова на создавањето на ова дело му пристапила исклучиво од книжевни побуди. И секако – затоа што знаела како да го оствари како нов творечки резултат во вистинска книжевна смисла.

И не може да не се одбележи дека случајно или не (во зависност кој колку верува во случајноста), овој роман се објави речиси во исто време со роман на автор чие творештво е дел од лектиратата на Петрова – Блаже Миневски, писателот кој претходно се интересираше за Митра Миладинова. Имајќи предвид дека романот на Миневски *Ако се родат некакви чувства* објавен првпат во оваа 2023 година, кога се навршуваат 120 години од загинавањето на Гоце Делчев е посветен (и) на љубовта на Делчев и Јанка Каневче, веќе се отвора простор и за натамошни компаративни анализи во кои предмет на интерес ќе биде третирањето на историјата во најновата македонска романескна продукција, но и за односот кон македонската жена во нив, оти и Миневски, како и Петрова, преку книжевен лик реактуелизира подзаборавена македонска жена од XIX век. Забележливо дека и за Каневче, како и за Миладинова, во научноистражувачките трудови од понов датум се интересира повторно Славчо Ковилоски, што упатува и на можност за анализи со релацијата меѓу историјата и фактите од една страна, како научноистражувачки, а од друга страна како книжевен/писателски интерес и реактуализацијата на некои запоставени теми и прашања.

Сепак, уште при ова осврнување, може и треба да се одбележи дека наспроти наративната стратегија на Миневски, поради која Каневче на места е и во втор план, Петрова има цел Миладинова постојано да е во фокусот и на нараторот (па и самата како лик – глас на нараторот) и на реципиентот. Но и тоа дека додека во „Ако се родат некакви чувства“, сето она што како техника и својство ни е познато од постмодернизмот, со нагласена експерименталност во структурирањето на делото, во романот на Петрова се настојува на редуцираност на книжевни техники и својства, зашто забележлива е тенденцијата за динамичност во која во преден план останува протагонистот и неговиот глас, додека гласот на писателот/нараторот се јавува како контекстуализација во една поголема слика за темата.

Во романот на Петрова, на планот на ситуирањето на делото во стилскоформациски рамки е забележливо дека стои и една младешка, ама

веќе искусвена, авторска увереност и подготвеност, како сега, кога низа стилски формации се зад нас да се пристапи кон ваква тема, со актуелно прозно писмо. Писмо што покажува како да не се пишува со стил од „крајот на минатиот век“, а да се пренесе хронотоп од пред два века. Ама затоа, Петрова не настојува ниту само на исклучиво постмодернистичко поигрување со историјата, ниту на поетички решенија својствени за реализмот или модернизмот, туку ги користи сите тие книжевни искуства за еден поинаков, свој пристап кон историскиската тематика. Затоа, меѓу другото, иако во текстот се забележуваат и битово-социјални елементи, тој не се задржува на битовата поетика, туку одразува поетика на нашето книжевно време. И со тој стил, Петрова успева да оствари дело коешто е исклучително комплексно, а сепак и лесно читливо, допадливо – нешто што е исклучително тешко во книжевноста на XXI век.

И затоа мора да се нагласи дека се очекува овој роман во исто време да го задржи интересот на широкиот читателски аудиторинум, но исто толку и на книжевната наука – на книжевната критика за да го валоризира творечкиот резултат на подвигот на перото на Петрова, а книжевната историја за да анализира зошто и како женските имиња важни за македонскиот (книжевен) XIX век се запоставени во најголемиот дел од досегашните книжевноисториски осврнувања. Затоа што Петрова, со овој роман, дел од тие имиња ги исфрла на површината на македонскиот културен простор. Ама се чини и затоа што не ќе ја знаеме до крај вистинсата за браќата Миладиновци ако не го прочитаеме овој роман! Или барем еден не мал дел од нас не ќе ја знаеја/знаевме... Затоа што ова не е роман само за Митра, туку за сите моќни женски гласови на нејзиното време. Ама и не е само за нив, ова е роман и за Миладиновци и воопшто за македонската преродба. Ама е и роман за нас – како национален и културен код. Но и роман кој преку нашата национална приказна отвора повторно една друга – поголема, европска и светска, универзална приказна. Зарем има поголема книжевна радост на денешницата од тоа широкиот читателски аудиторинум да го заинтересира со прозно остварување кое поради своите естетски вредности го заслужува студиозниот пристап на книжевната наука?

Ова прозно остварување ни се случува во период кога е забележлива доминантната насоченост на голем дел од актуелните македонски прозаисти кон теми и хронотопи кои можат да се дефинират/интерпретираат како интернационални или барем странски. Односно, во период

кога со ретки исклучоци, особено кај прозаистите кои во македонскиот книжевен простор дебитираа во изминатите две децении е забележливо извесно бегство од националните, особено историски теми. Петрова, со прозаистичкото/раскажувачкото мајсторство што се препознава во овој роман, успева да покаже дека и таквата, национална, ама и книжевноисториска тема може и треба да ја имаме во нашата нова прозна продукција и дека и таквата тема може да е и интернационална – европска и светска. Секако, ако кон неа се пристапи со креативна раскажувачка стратегија, но и со концепт на дело што овозможува читателско и промислувачко искуство во кое читателот не е пасивен набљудувач, туку активен, читател-истражувач во раскажаното, кое меѓу другото, може да го упати и кон научноистражувачките трудови (при што секако би се сретнал со фактите и аналитичките согледби предочени од Славчо Ковилоски). И не помалку важно – ако нарацијата се потпира на својства и техники за создавање на книжевниот текст кои го еманираат претходното книжевно искуство, но со кои се настојува да се оствари поинаков творечки потфат од оние што во книжевната средина веќе се случиле, со творечки резултат кој сведочи за едно изградено, автентично и ново прозно писмо. Ама и ако се умее да не се користи историјата за прераскажување и глорифицирање, туку како повод и простор за промислување и толкување преку прашањата коишто можат и требаат да ја интересираат книжевноста, а можеби никогаш нема да бидат дел од историските читанки. Накусо – ако станува збор за дело какво што е *Излегувањето од сенка* од Дијана Петрова.

Овој роман може да биде и освестување, ообено за поновите македонски прозаисти дека не треба да бегаме од своето или пак своето да го прикажуваме со имаголошките очила на Другиот за да се создаде прозно отваравање што нема да биде заробено само во нашите културни граници. Па така, дури во дел од прозните остварувања кај нас, последниве деценија и повеќе се забележува целосно авторско подготвување на делото за „извоз“, со кратки реченици и со јазик што е адаптиран за полесен книжевен превод, исто онолку колку што се избегнува македонскиот препознатлив хронотоп. Во овој роман, интертекстуално, односно цитатно присутни се и дел од писмата на Митра – оние најубавите од македонскиот XIX век, како што вели Петрова, ама и писма припишани на Митра и други ликови, од кои дел можеби се и реконструкција на она што Петрова го дознала при истражувањето, но се напишани со нејзина рака и се нејзина творба – она

што во книжевната наука се нарекува лажен цитат. Тука е и дел од македонското фолклорно богатство од Зборникот на Миладиновци, но тука, меѓу кориците на овој роман е дури и струшкиот говор. Неоспорно, сето тоа не ќе е мал преведувачки предизвик, ама Петрова покажува дека може и сето тоа да го има во едно дело кое со сите тие елементи во неговата структура ќе успее и успева да покаже македонска приказна која подеднакво би била интересна и во други културни средини.

И искрено посакуваме, во превод, овој роман да пристигне во тие културни средини во кои Митра Миладинова испраќала писма – директно и индиректно, преку конзулите. Од Цариград и Москва, преку Англија, Австрија и Франција. Како македонско книжевно и културно достоинство, коешто на културолошки план отвора и едно прашање: Како, и дали македонскиот XIX век беше толку поназад од европскиот колку што најчесто се тврди дека е, ако во XIX век ние сме ги имале Митра Миладинова и редица други нејзини современички, додека дејноста на една Клара Цеткин во Европа е позабележлива дури во првата деценија на XIX век? Затоа што Митра Миладинова и другите жени „перачки“ од овој роман, кои стануваат учителки, а кои не само што постоеле како личности туку имале и исклучително важна културолошка дејност, почнуваат да зборуваат за тоа каков би бил светот кога би им се дало глас на жените неколку децении пред Клара Цеткин да го иницира чествувањето на 8 Март. Заборавивме ли дека писмата на Митра Миладинова се напишани неколку децении пред Роза Луксембург во 1913 година да ја напише *Акумулацијата на капиталот*, дело во кое се објаснува движењето на капитализмот во насока на империјализам?

Не би биле склони кон тврдења и етикетирања дека Митра е македонската Клара Цеткин, исто како што не би тврделе дека Дијана Петрова може да биде македонската Вирџинија Вулф, ама неоспорно е – овој роман нè повикува и нас повторно да го промислиме нашиот однос кон македонскиот XIX век. Дали во него е сè така поназад од она во европската (и американската) култура или сепак македонскиот културен контекст имал и остварувања што предничеле пред европскиот? Дијана Петрова, преку овој роман отвора прашање што покажува дека во тој XIX век има достоинства и остварувања на кои допрва треба да им се осврнеме како на наша национална, културна гордост. И се надеваме, ова најпрво ќе го сфатиме ние, а потоа преку преводот и други културни средини.

Од друга страна, едновременно, овој роман, кој од сенката како книжевни ликови вади на површина женски личности од XIX век важни за нашата (книжевна) историја, ни се случува и во период кога повторно, во книжеvnата стварност, и не само кај нас, се реактуализира прашањето за т.н. женско писмо, односно за неговото (ре)дефинирање и преиспитување, додека од друга страна фигурира т.н. феминистичка книжевност. Се чувствуваме должни да напоменеме – романот на Петрова е светол пример за тоа како книжевно тржествено, достоинствено и пред сè со книжевни побуди, во вредно книжевно дело, денес може и треба да се опфати прашање и приказна за женски лик, од перспектива која не е детерминирана од некаква женска субјективност, туку од потребата да се напише и објави роман кој ќе донесе нови вредности во книжевниот простор, одразувајќи го и авторскиот порив и потреба да се пишува на таква тема. Со овој роман, уште еднаш се покажува дека и нешто што би се третираше како „женска приказна“, во нашата книжевна современост може и треба да прерасне во многу покомплексна приказна. Ама за тоа треба да се има и подготвеност за книжевноисториско истражување, промислувачки инстинкт и неоспорен книжевен талент – како што има Дијана Петрова.

Со овој роман, Митра Миладинова, сопругата на Димитар Миладинов, повторно, достоинствено се враќа во македонскиот културен, книжевен простор, откако претходно, преку научноистражувачките потфати на Славчо Ковилоски се врати во македонскиот научноистражувачки простор. Ама не се враќа само како сопруга на Димитар, туку како интелектуалка, како пример на македонската женска пожртвуваност во тоа столетие што е втемелена во македонскиот код и бит. А заедно со неа, во нашиот културен простор се враќаат и други заборавени жени од тој историски период, опоменувајќи нè за заборавот што треба да го коригираме. Петрова и отворено укажува на тоа во завршницата на романот, во оној веќе споменат дијалог меѓу писателот и издавачот:

„А знаеш уште такви заборавени женски приказни?“ „Штом ги знам, значи не се заборавени. Славка Динкова, Султана Чикмакова, Марија Христова Зрнева, Евтимица Јанчева, и уште куп женски имиња и приказни кои биле претплатени уште на првите книги на народен јазик и не само тоа, туку помагале финансиски во нивното излегување.“ „Значи сето ова е вистина?“ „Во мојата глава.“ „Те прашувам за во реалноста!“ „Се сомневаш во мојата реалност?“ „Има само една реалност.“ „Тогаш не е

многу реална штом некои работи ги брише или ги заборава“ (Петрова 2023: 206).

Искрено се надеваме дека некоја и од овие личности ќе е поттик за натамошни истражувања и прозни проблеснувања на Дијана Петрова, како што тие всушност беа и се научен предизвик за Славчо Ковилоски. Таквите дела не се дотолку веќе потребни во нејзиниот опус, колку што ни се потребни нам, во нашата национална книжевност и во нашата севкупна културна стварност.

Пред сè и над сè, со овој роман ни се случува книжевно дело коешто ќе донесе нови вредности во нашиот книжевен и културен простор и сигурни сме – и ќе го разбранува! Не само со темата, туку и со писмото на Дијана Петрова. Ете затоа, објавувањето и промовирањето на ова дело, меѓу другото е настан за македонската книжевност. Неслучајно, ниту еднаш не велиме „младата авторка Дијана Петрова“. Оти ова не е дело на почетник, не е дело ниту на експериментатор. Ова е дело на зрел автор (не употребуваме феминитив, оти ова не се однесува само на жените-автори). А од друга страна е и новост во нашиот книжевен простор, поради што може да се каже дека овој роман е и излегување на Дијана Петрова од сенка, значаен авторски исчекор по нејзините претходни книги.

Искрено посакуваме ова дело да поттикне и *ејингтонсџиво во ѝрисџа-ѝоѝ* кон тематско-мотивските определби кај поновите македонски прозаисти – со истражување, обмислување до остварување творечки резултат. Затоа што вакви дела, навистина ни недостигаат во продукцијата од поновите македонски автори. Ваквите дела не нè оддалечуваат од европската и светската култура. Напротив, ваквите теми во книжевноста, надвор од нашиот културен и книжевен контекст се чини се тренд веќе две децении, ако не и повеќе, а со ваквите примери ние покажуваме дека не само што имаме македонски автори кои со своето писмо се подготвени да се вградат себеси и во тој книжевен тренд, ама имаме и македонски теми, што можат едновремено да се и европски и светски.

Причини зошто ова дело е настан во нашата книжевна стварност има уште многу. Ако се осврнеме и на другите би требало овој текст да е и многу пообеман. Сепак, тоа ќе го оставиме за следни пригоди и научноистражувачки студии. Оти *Излегувањето од сенка* од Дијана Петрова е роман за кој допрва ќе се зборува. И од широкиот читателски аудиториум, и од книжевната наука.

Литература:

- Калоѓера, Г. 2014. *Македонскиот XIX век*. Скопје: Македоника литера.
- Ковилоски, С. 2018. „Димитра или Митра Миладинова: жената борец и творец“. *Македоника*, 19-20.
- Миневски, Б. 2023. *Ако се родат некакви чувствива*. Скопје: Матица македонска.
- Николова, О. 2003. *Куклиџе на Росица*. Скопје: Култура.
- Петрова, Д. 2023. *Излеѓувањето од сенка*. Скопје: Антолог.
- Смилевски, Г. 2010. *Сесираџа на Зиџмунд Фројд*. Скопје: Дијалог.
- Тодоровски, Г. 2001. „Зборникот на Миладиновци настан и монумент на македонската култура“. *Зборникот на Миладиновци*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Ivan Antonovski

**THE EMERGENCE OF MITRA MILADINOVA
FROM THE SHADOW OF LITERARY MONUMENTS**

Summary

The paper refers to the novel *Emerging from the Shadow* by Macedonian author Dijana Petrova (Skopje, 2023) and the attitude of Macedonian literary science and historiography, and consequently the Macedonian cultural environment, to Mitra Miladinova, who, although being an exclusive figure of the Macedonian XIX century, so far, she has been generally neglected and undervalued. Highlighting, on one hand, the scientific research commitment of Slavcho Koviloski, and on the other, Petrova's novel as a fiction/artistic achievement in which the central character is Miladinova (relying on the scientific insights of Koviloski in the creation of the story), the paper recognizes in them Miladinova's emergence from the shadow of literary monuments and an opportunity for its valuable (re)actualization. The paper comments on the significance of Petrova's novel in the context of trends in contemporary Macedonian prose, and as the only one of the newer Macedonian authors who accepts historical themes as a creative challenge. At the same time, the paper comments on the poetic peculiarities of this novel in comparison with other Macedonian literary achievements, which points to opportunities and the need for further analyses. At the same time, the paper points out the importance and the need for such creative endeavors, which will rectify the insufficient interest of literary science and historiography for some important topics.

Keywords: Mitra Miladinova, *Emerging from the Shadow*, Dijana Petrova, Slavcho Koviloski, novel.